

Meydanların Morfolojik Değişimi: Beyazıt Meydanı Örneği

Rüya ARDIÇOĞLU¹, Aysel USLU²

¹Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

²Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü
rardicoglu@firat.edu.tr

Özet: Kent morfolojisi, fiziksel etkenler kadar toplumsal, politik ve ekonomik pek çok etken çerçevesinde şekillenmektedir. En önemli kentsel mekânlardan biri olan meydanların morfolojik yapıları toplumun meydan algısı, mekânın işlevi, dönemsel akımlar ve sosyo-politik yaklaşımlar ile şekillenmekte ve değişmektedir. Bu nedenle, ülkemizdeki meydan kavramının ve meydanların dönemler içerisindeki morfolojik değişimlerinin incelemesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, farklı dönemlerdeki meydan algısına, meydanların morfolojik özelliklerine değinilmiş, yazılı kaynaklardan ve görsel verilerden yapılan araştırmayla İstanbul’da Beyazıt Meydanı konu dâhilinde incelenmiştir. Beyazıt Meydanı, Roma döneminden bugüne yüzyıllardır meydan kimliğini koruyan kentsel mekânlardan biridir. Alanın meydan kimliği devam etse de dönemler içerisinde değişen toplumsal, politik, işlevsel özellikler ve dönemsel yaklaşımlar ile meydanın morfolojik yapısı sürekli değişim içinde olmuştur. Hem meydanın geçirdiği morfolojik değişimler hem de yapılan tasarım önerileri bu kent meydanının farklı etkenler çerçevesinde, dönemler içindeki morfolojik değişimini göstermektedir. Çalışma sonucunda, Roma döneminde içe kapalı, keskin mekân tarifine sahip meydanın işlevsel ve politik etkenlerle tekrar şekillenerek zamanla esnek ve geçirgen bir yapıya dönüştüğü görülmüştür. 19.yüzyıl sonlarında dönemin tasarım akımları doğrultusunda işlevinin ve morfolojisinin tamamen değişmesinin öngörüldüğü, 20.yüzyılda ise gelişen kent, araç trafiğinin kent içinde yoğunlaşması gibi etkenlerle fiziksel olarak tekrar değiştiği görülmüştür. 20.yüzyıl ortalarında sorunlu bir kentsel mekân olarak tanımlanan ve hem fiziksel hem de işlevsel olarak meydan kimliğinden uzaklaşan alanın bugünkü fiziksel yapısına ulaşmasında, morfolojisi tekrar değişmiştir. Bugün ise alanın çevresiyle ve kendi içinde kurduğu mekânsal, algısal ve işlevsel ilişkilerinde devam eden sorunlu yapı nedeniyle meydanın değişim sürecinin devam ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: kent meydanı, Beyazıt Meydanı, kent morfolojisi, kentsel peyzaj

Giriş

Meydanlar, kentsel doku içindeki en büyük öneme sahip kentsel alanlardan biridir. Tüm kentsel doku gibi meydanlar da her dönem farklı toplumsal, ekonomik, politik etkenler ve farklı yaşam normları çerçevesinde gelişen alanlar olmuştur. Diğer bir ifadeyle, meydanların morfolojik yapılarının ardında bu yapıyı şekillendiren çeşitli etkenler bulunmaktadır. Tarihsel süreçte kent meydanlarında yaşanan morfolojik değişimlerde toplumsal, ekonomik, politik, işlevsel ve bağlamsal değişimler etkili olmuştur. Bu etkenlerin yansımaları her dönem kentsel dokunun değişen morfolojik yapısından okunabilmektedir.

Çalışmanın temel yaklaşımını Conzen (1978)’in kent morfolojisi üzerine ürettiği ‘tarihsel –

coğrafi yaklaşım’ oluşturmaktadır. Tarihsel – coğrafi yaklaşıma göre her dönemdeki farklı toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullar farklı morfolojik oluşumlar üretmektedir. Ortaya çıkan her fiziksel oluşum ise arka planında toplumsal, kültürel, ekonomik, politik pek çok neden barındırmaktadır. Conzen (1978)’e göre, kent morfolojisinde mimari yaklaşımlar kentsel coğrafya kapsamında alanın bağlamsal ve toplumsal etkenleri sonrasında şekillenmektedir.

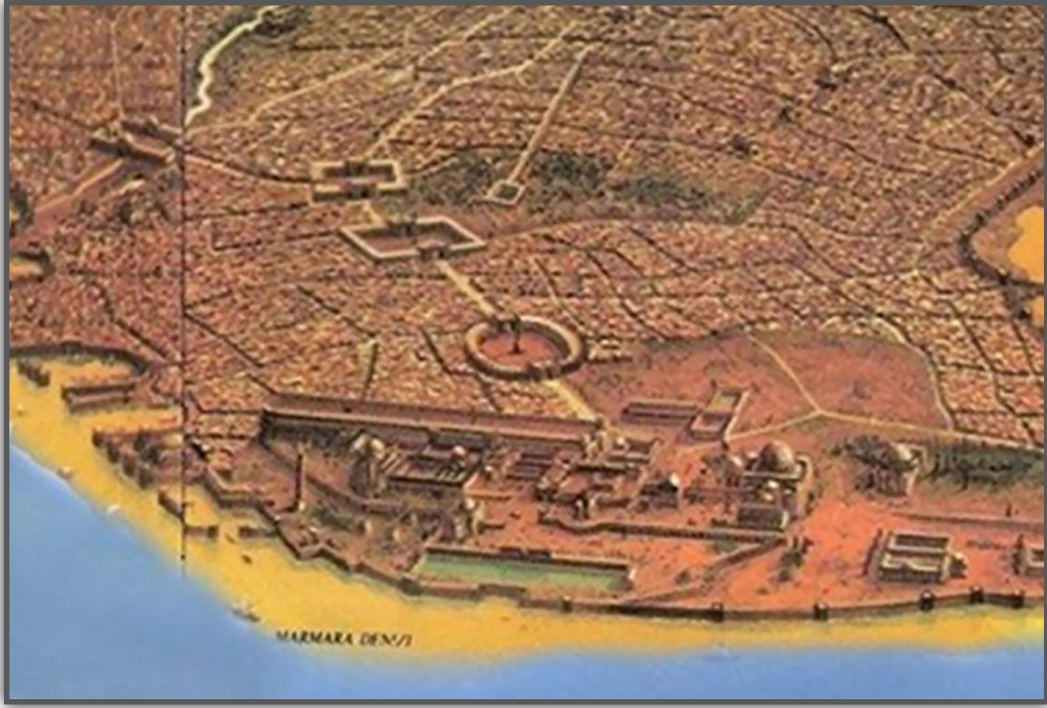
Whitehand (1992) kentsel morfoloji alanındaki çalışmaları üç gruba ayırmaktadır. Whitehand (1992)’ın sınıflandırmasına göre Beyazıt Meydanı’na dair yapılan çalışma birinci grupta yer alan, genellikle kentlerin geçmişlerinden (özellikle ortaçağdan) günümüze kadar geçirdikleri fiziksel değişimleri hâlihazır haritalar, fotoğraflar, gravürler ve kent planları üzerinden tanımlamayı amaçlayan araştırma tipidir. Bu tür araştırmalar, çoğunlukla kimlikleri ve geçmişleri güçlü olan kentler üzerinde yapılmaktadır. Araştırmada haritalar, fotoğraflar, çeşitli çizimler ve konuya dair literatür kaynakları kullanılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, tarihsel geçmişi güçlü bir kent olan İstanbul’daki tarihi meydanların morfolojik değişimlerinin incelenmesi hedeflenmiş ve meydanlardaki morfolojik yapının değişimi Beyazıt Meydanı örneği üzerinden irdelenmiştir. Konunun Beyazıt Meydanı örneğinde incelenmesinin en önemli nedeni alanın güçlü bir tarihi arka plana sahip olması ve bu sayede dönemsel değişimlerin analizine olanak sağlamasıdır. Roma döneminden bugüne meydan kimliğini farklı fiziksel biçimlerde sürdüren Beyazıt Meydanı’ndaki morfolojik değişim yedi başlıkta incelenmiştir.

Tauri Forumu/Theodosius Forumu

Bugün Beyazıt Meydanı’nın olduğu alan Roma döneminde 4. yüzyıla kadar Forum Tauri yani Boğa Meydanı olarak adlandırılmıştır. Şekil 1’de ortadaki büyük kare planlı açık alan, Bizans dönemindeki Tauri Forumu’dur. Ortasında zafer takı ve çeşme bulunan kentin en büyük meydanlarından biridir.

Roma’nın meydanları olan forumlar Yunan agoraları ile benzer yapıdaki kent mekânlarıdır. Tasarlanmış ve belirgin forma sahip kentsel mekânlardır. Kare veya dikdörtgen formlu, hemen her tür aktivitenin yapıldığı mekânlardır. Romalılar için forum, ticaretin ve eğlencelerin yapıldığı bir mekân olmanın yanı sıra sosyal alanlardır. Forumlarda çoğu zaman ticaret gibi fonksiyonlardan önce sosyal ilişkilerin sağlandığı, fikirlerin konuşulduğu ve tartışıldığı sosyal mekân olma özelliği ağır basmaktadır (Tümer, 2007).

Şekil 1. Tauri Forumu.

4. yüzyıldan sonra I.Theodosius’un forum alanını genişletmesi ile alanın adı Theodosius Forumu olarak değişmiştir. Genişletilen forumun etrafı geniş sütunlu kilise ve hamam yapıları ve kamu binaları ile çevrilidir. Alanın kuzeydoğusunda ise Jüpiter Tapınağı bulunmaktadır. Forumun ortasında İmparator I. Theodosius için dikilmiş bir sütun yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Theodosius Forumu.

Roma’da forum alanları toplumun bir araya geldiği, ticaretten siyasete farklı fonksiyonların yer aldığı kentsel mekânlardır. Sivil kullanıma yönelik fonksiyonlar ile tariflenmektedir. Fakat işlevsel yönde alanın çok fonksiyonlu esnek yapısının tersine Roma forumlarının morfolojik oluşumu içe kapalı, keskin geometrik sınırları olan mekân tanımına sahiptir.

Antik dönemde ilk olarak Helenistik mimaride, kamusal mekânların bilinçli olarak şekillendirilmesiyle başlayan süreçte, mimari yapılar gibi kamusal alanların da tasarlanması Roma mimarisinin ve Roma kentlerinin temelini oluşturmaktadır (Erginöz, 2012). İçinde ticari, dini ve toplanma alanlarını barındıran Roma forumları, tiyatroları ve kentin ana aksları şehrin temel kamusal mekânlarıdır.

Roma'nın taşıdığı emperyal karakter ise kentsel açık alanların dahi biçimlenmesinde etkisini göstermektedir. Taşıdığı emperyal karakter ve amaçladığı temsili aktiviteler doğrultusunda kentsel mekânlarda da simgesel, kontrollü ve tasarım hatları belirgin bir üretim politikası izlenmektedir. Dolayısıyla kamusal bir açık alan olan kent meydanlarının (forumların) fiziksel biçimleniş politik ve simgesel yaklaşımlar odağında gelişen bir sürecin ürünüdür.

Mimarinin ve kentsel mekânların ideolojik ve simgesel odaklı üretimi antik çağlardan günümüze kadar değişmeyen bir üretim politikasıdır. Bunun en belirgin örneği olan Roma kentlerinin form, ölçek ve üretim yaklaşımları fiziksel olarak üretilen kentsel mekânların işlevsel ve sosyal temellerden çok emperyal gücün yansıtıldığı, yönelimlerin dikte edildiği ve temsili aktiviteler odaklı bir üretim politikasına dayanmaktadır.

Mekânın bir sahne olarak algılandığı bu dönemde, Roma kentinde günlük yaşamın sıradan akışının yanı sıra festivaller, geçit törenleri gibi aktivitelerin de açık alanlarda yer alması kenti, sokakları, meydanları ve bunları tanımlayan anıtsal yapılarıyla bir tiyatro sahnesine dönüştürmüştür (Ceylan, 2004). Kentsel morfolojinin diğer bir yaklaşımı olan kent mimarisi ekseninde bakıldığında da mimarideki cepheci yaklaşım kentte algılanan bu sahne etkisini desteklemektedir. Bu nedenle Roma forumlarının morfolojik gelişiminde fiziksel mekânın bir sahne olarak algılandığı, politik ve simgesel yaklaşımlar ile anıtsal ölçekli bir kentsel dokunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Beyazıt Meydanı (15.YY-17.YY)

Roma forumlarından farklı olarak, Anadolu-Türk kentlerindeki meydanlar geleneksel dokunun içinde genellikle kendiliğinden gelişmektedir. Planlanmış bir tasarımdan ziyade kullanım ve ihtiyaç durumuyla kendiliğinden oluşan kentsel mekânlardır. Keskin hatlı olmayan, mekân tarifi net olmayan geçirgen mekânlardır. İşlevsel olarak, sosyal mekânlar olup, çoğunlukla belirli bir fonksiyon için gelişen açık alanlardır. Roma forumlardan farklı olarak her fonksiyonun görüldüğü yerler olmayıp, genellikle belirli bir fonksiyon için oluşurlar.

Erdoğan (1996)'a göre, bu dönem Türk kenti meydanları iki şekilde gelişmektedir. Küçük ölçekli meydanlar; mahalle ya da yerleşim dokuları içinde sokakların kesiştiği noktalarda oluşan, çeşme ya da herhangi bir su elemanı veya namazgâh ile bütünleşen açık alanlar olup daha geç dönemlerde aynı zamanda bir cami önünde ya da han girişinde pazar yeri işlevi de gören mekânlar halini almıştır.

Büyük ölçekli meydanlar ise daha çok kent bütününe hizmet veren, sosyal olayların gerçekleştiği açık alanlar olup bu meydanlar yapılarla kesin bir şekilde sınırlanmamış, belli bir geometrik formu olmayan, yerleşim dokusu dışında, cirit, çavgan, atıcılık gibi spor aktiviteleri ve bazı ticari olayların gerçekleştiği, törenlerin yapıldığı sosyal mekânlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Önal (1994)'a göre de, Avrupa meydanlarından farklı olarak Türk kentlerindeki meydanlar

fiziksel olmaktan çok sosyal kullanıma yönelik mekânlardır. Oluşumları ve fonksiyonları incelendiğinde beş tip meydan çıkmaktadır. Bunlar; ticaret meydanları, eğitim meydanları, yerleşim meydanları, hükümet meydanları ve iskele meydanlarıdır. Önal’ın sınıflamasına göre de bu meydanlardan ticaret, yerleşim ve iskele meydanları *‘informal’* meydanlar, hükümet ve eğitim meydanları ise *‘formal’* meydanlardır.

Diğer yandan Türk kentlerinde meydan işleviyle avlu kullanımı da meydanlara ek olarak kullanılan açık alanlardandır. Türk yerleşimleri sosyal merkezler etrafında gelişen yapıdadır (Önder ve Aklanoğlu, 2002). Bu dönemlerde ise, meydan kullanımı kimi zaman farklı bir kamusal toplanma alanı olan avlularda görülmektedir. Dönemin en önemli sosyal merkezleri olan ve pek çok fonksiyonu barındıran külliyeler içerisinde gelişen ve büyük camiiler çevresinde gelişen avlular dönemin önemli toplanma alanlarını oluşturmaktadır.

Algisal yönden 15.yy ile 17.yy. arası meydanları incelediğimizde ülkemizdeki meydanlar, sosyal amaçlı kullanılan mekânlardır. Anıtsallıktan çok insan ölçeğinde olan ve belirli fonksiyonlara hizmet eden yapıdadırlar Meydan gibi kentsel açık alanların, anıtsallığı anlatan bir amaçtan ziyade, işlev odaklı fiziksel oluşumlar olarak görülmeleri dönemin meydan ve meydan yerine kullanılan avlularına olan bakış açısını anlatmaktadır.

Bu kapsamda Roma dönemi sonrası Theodosius Forumu, Türk toplumunda kendi kültürü için toplanma mekânları olan külliyelerin yapılması ile bölge ölçeğinde, kentte aynı işlevle çalışmaya devam etmiştir (Kuban 2012).

15.yüzyılda kentin Türk kenti olmasıyla meydan çeşitli şekillerde değişmiştir. Zamanla yangın ve depremlerle tahrip olan meydanın kuzey bölümüne 1454’te Eski Saray’ın kurulmasıyla alan, *‘saray meydanı’* niteliği kazanmıştır (Hasol, 2014).

16.yüzyılda ise güney kısma II.Beyazıt’ın adına yaptırdığı külliye nedeniyle *‘Beyazıt Meydanı’* olarak anılmıştır. Bir saray ve bir külliyenin yapılması sonrası meydana ticari fonksiyonlar da eklenmiş ve pek çok fonksiyonu barındıran kentin en sosyal meydanlarından biri haline gelmiştir.

Alan bu haliyle tipik Türk kentlerindeki belirli bir fonksiyon için gelişen meydan tipinden farklı olarak çok fonksiyonlu bir yapı sergilemektedir. Önal (1994)’ün yaptığı sınıflamaya göre 15.yüzyıl sonrası Beyazıt meydanı yönetimin yer aldığı, eski sarayın bulunduğu bir hükümet meydanı olarak *‘formal’* özellik taşıırken, diğer yandan alandaki sivil yapıya yönelik servisler ve ticari fonksiyonlar ile *‘informal’* karakter de taşımaktadır. Bu yapılanma Roma forumun farklı biçimsel özellikte devamı olarak da okunabilmektedir.

Alanın fiziksel biçimlenişinde mekân kurgusu, forum alanının aksine içe kapalı ve belirgin bir geometrik formda gelişmemiştir. Forumda yıkılan yerlerin yerine yapılan saray, cami, hamam, kütüphane ve ticari dükkânlar meydana geometrik bir form oluşturmayan bir mekânsal dizilim içinde gelişmiştir. Bu nedenle meydanın fiziksel biçimlenişi net bir geometrik forma sahip olmayan, geçirgen niteliktedir. Meydanı kısmen tarifleyen yapılarda ise anıtsal bir yaklaşım yerine insan ölçeğinde bir yaklaşımın kullanılması 15. yüzyıl sonrası meydanın morfolojik karakterinin tamamen değiştiğini göstermektedir. Diğer yandan, yapıların ve diğer fiziksel öğelerin bir araya gelişiyle meydana net bir form ortaya çıkarsa da yapıların yönelimleri aynı açıda konumlandırılmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Beyazıt Meydanı.

18. Ve 19. Yüzyılda Beyazıt Meydanı

18. yüzyıl sonrasında ise pek çok alanda olduğu gibi mimari ve şehircilik yaklaşımlarında da Batı etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu dönemlerde Batı akımları şehircilikte ve dolayısıyla meydanların fiziksel biçimlenişinde de etkisini göstermektedir. Arel (1975)'e göre, direkt olarak Batı formları birebir kullanılsa da, fiziksel biçim ve mekânsal dizilimlerde genel tasarlama eğilimlerini etkilemiştir.

Bu dönemlerde, doğrudan bir Batı tarzı uygulama yapılmamış, Batı tarzı mimari ve şehircilik ekolü mevcut bağlamın ve kültürün benimsediği ölçüde yorumlanarak kullanılmıştır (Arel, 1975). Fakat meydanların morfolojik yapısında ölçek ve form olarak değişimler gözlenmektedir. Keskin ve geometrik form etkisi, büyük ölçek eğilimi, kullanım yönünden ise genel olarak belirli fonksiyonlara hizmet eden meydan anlayışı hâkimdir. Kullanım amacı ve meydanlara yönelik toplum algısı değişirse de fiziksel biçim Batı'daki şehircilik ve tasarım akımları doğrultusunda yeniden oluşmaktadır.

19.yüzyılda ise, meydanlarda biraz daha tanımlı formlar görülmektedir. Ölçek değişimi, meydanlarda saat kulesi, anıt gibi çeşitli öğelerin kullanımı bu yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir. Dönemin sanat ve şehircilik akımları doğrultusunda İstanbul'da pek çok önemli meydanı yeniden düzenleyen, kimilerini baştan tasarlayan yeni meydan projeleri hazırlanmıştır.¹ Toplumun meydanları tanımlayışında ve bu tür açık alanları kullanımında ise büyük değişiklikler görülmemektedir.

1855'te Şehremaneti İstanbul'da birçok meydan için düzenleme çalışmaları yapmıştır. Bu kapsamda, 1866'da Beyazıt Meydanı'nın kuzey tarafında Seraskerlik Dairesi ve Eski

Saray yapıları yıkılmıştır (Hasol, 2014). Yerlerine bugün kuzeyde İstanbul Üniversitesi tarafından kullanılan Harbiye Nezareti binası ve Bankacılar Caddesi tarafına şuan mevcut olan dükkânlar inşa edilmiştir (Hasol, 2014). İstanbul Üniversitesi'nin abidevi kapısı ve Beyazıt Yangın Kulesi bu dönemde yapılan anıtsal öğelerdir (Şekil 4).²

Şekil 4. Beyazıt Meydanı, 1870 sonrası.

Eklene bu anıtsal öğeler ve değişen yapılar meydanın fiziksel yapısını büyük ölçüde yeniden tanımlamıştır. En önemli değişim ise meydanı oluşturan öğelerin mekânsal dizilimlerinde görülmektedir. 1866 yılına kadar meydanın yönelim açısı meydana en baskın ve anıtsal öğe olan cami yönü referans alınarak yapılmış, var olan tüm anıtsal yapılar ve yollar aynı açı üzerinde yönelmektedir (Şekil 5). 1866 sonrası ise meydanın kuzey tarafında yapılan Harbiye Nezareti ve İstanbul Üniversitesi kapısının konumlandırılması var olan doku ile 45°'lik bir açı farkıyla yerleştirilmiştir. Mekânların dizilimindeki bu açı farklılığı bugün üniversite olan dönemin nezaret binası ve kapısına giden aksın meydanın tam ortasından geçmesine neden olmaktadır. Şekil 6'da kuzeyde yeni yapılan nazırlık binaları ve hemen güneyinde anıtsal kapı görülmektedir. Haritada 1 numara ile belirtilen meydanın olduğu alandan kuzeydeki yapılara doğrusal bir aks oluşturulmaktadır.

Şekil 5. Beyazıt Meydanı 1853.

Şekil 6. Beyazıt Meydanı 1882.

Cansever (1998), “Beyazıt Meydanı geçen asır başından evvel şehrin önemli idari merkezi olan Eski Saray ile Beyazıt Külliyesi arasında, en önemli toplantı alanlarından birisi idi. Geçen asır ikinci yarısında Eski Sarayın, saray duvarlarının yıkılıp yerine Harbiye Nezareti binası ve giriş kapısı inşa edilirken bütün bu tesisler, mevcut yapıların yönünden, camikible yönünden 45° farkla yerleştirilmişti. Harbiye Nezareti aksı istikametinde bir yol meydanı kal ediyor, iki yanında ağaç dizileri ve dükkânlar yerleşerek tarihi meydanı tamamen yok ediyordu” diye belirtmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Meydanın ortasından geçen ağaçlı aks ve dükkânlar.

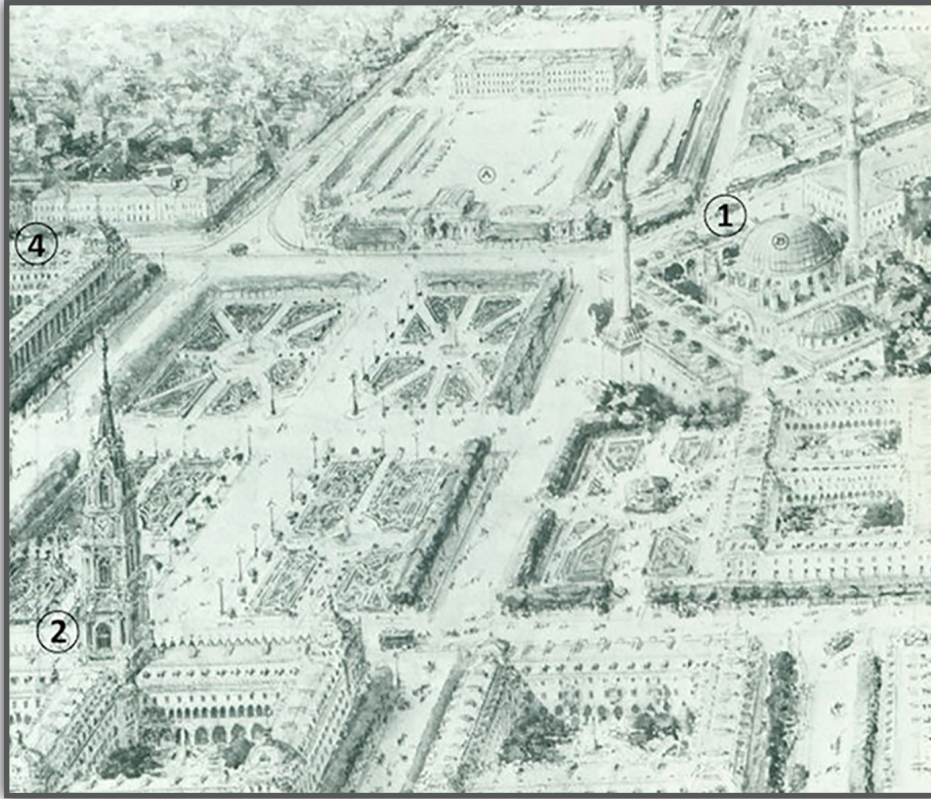
19.yüzyılda İstanbul'da kent genelinde özellikle kentin önemli meydanları için çeşitli kentsel tasarım ve çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda yabancı tasarımcıların da İstanbul meydanları için geliştirdikleri öneriler olmuştur. Bunlar uygulanmamış olsa da kentin morfolojik yapısını değiştiren yaklaşımları anlamak adına incelenmesi önemlidir.

Bu önerilerden biri de Fransız tasarımcı Antonie Bouvard'ın Beyazıt Meydanı için çizdiği öneridir. Fransız mimar Antoine Bouvard'ın tasarım önerisinde, “Mevcut meydanı genişleterek Osmanlı geleneğinde bulunmayan tarzda Avrupalı bir meydan öngörmekteydi. Öneriye göre, Harbiye Nezareti eksenini üzerinde tam karşıya yüksek kulesiyle bir belediye sarayı gelecekti. Meydanın, caminin karşısına rastlayan kenarındaki Beyazıt Medresesi yıkılarak yerine, ortası avlulu iki bina yerleştirilecekti. Bu binalardan biri “Sanayi ve Tarım Müzesi”, öteki “Devlet Kütüphanesi” olacaktı. Meydanın ortası ise geometrik düzende yeşil tarhlar ve fıskiye havuzlarla donatılacaktı.” (Hasol, 2014). (Şekil 8)

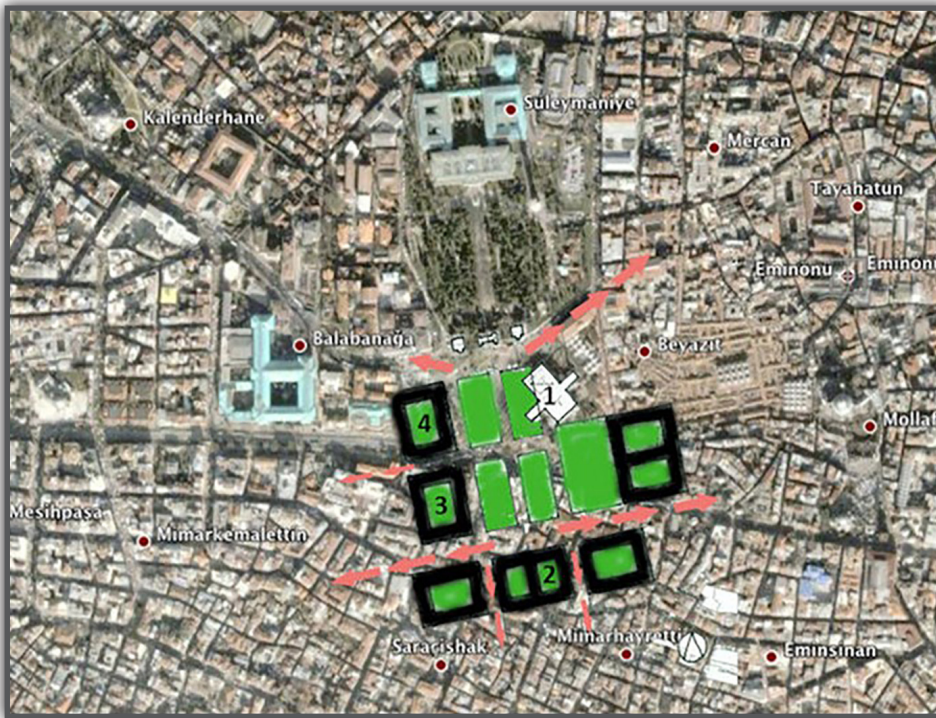

Şekil 8. Bouvard'ın Beyazıt Meydanı projesi.

Bouvard'ın kenti görmeden, topografik, coğrafik, kültürel ve tarihsel hiçbir kriteri göz önüne almadan geliştirdiği öneri kabul görmemiştir. Bouvard'ın önerisinde meydan yanlara doğru büyük ölçüde genişletilmekte ve tarihi yapılar yıkılmaktaydı. Beyazıt Medresesi dışında yanlara doğru genişleyen meydan için Kapalıçarşı'nın da bir bölümü yıkılmaktaydı. Ayrıca Bouvard'ın önerisinde meydanın çevresinden geçen aksların nerelere çıktığı, bağlantı noktaları belirsiz kalmıştır. Şekil 9, Bouvard'ın önerisinin numaralandırılmış şeması olup, Şekil 10'da ise genişleyen meydanın ve önerilen yeni yapıların bugünkü alanda nereye karşılık geldiği gösterilmektedir. Bugünkü var olan Beyazıt Meydanı ise Şekil 10'da ortada yer alan numarasız dört yeşil dikdörtgen alan kadardır.

Şekil 9. Bouvard'ın Beyazıt Meydanı projesi.

Şekil 10. Bouvard'ın önerisine göre genişleyen meydan ve eklenen yapıların yerleri³.

Cumhuriyet Döneminde Beyazıt Meydanı

Ülkemizde 20.yüzyıl hem fiziksel mekânların hem de sosyal yapının değişim geçirdiği dönemlerdendir. 20.yy’da cumhuriyet ile beraber yeni bir sosyal yapıyla birlikte şehircilik anlayışı da buna paralel olarak gelişmiştir. Bu kapsamda, cumhuriyette ‘kent meydanı’ kavramı en somut şekliyle ele alınmıştır. Dışa dönük toplum ve mekân kavramından hareketle, toplumun vakit geçireceği çok fonksiyonlu ‘kent meydanları’ yüzyılın ilk yarısında hedeflenen mekânlar arasındadır. Fiziksel yönden yeni kentlerin ihtiyaçlarına cevap veren çok yönlü mekânlar, çok fonksiyonluluk, belirgin ve tanımlı formlar, sosyal kullanımın hedeflenmesi, anıtlarla, heykel, havuz veya çeşitli kentsel öğelerle tamamlanan kent meydanlarının oluşumu, sembolik anlam içeren meydanlar ana hedeflerdir.

Beyazıt Meydanı örneğinde ise hem yukarıda belirtilen niteliklerde bir kent meydanı üretmek hem de 19.yy ikinci yarısında mekânsal dizilimi ve fiziksel yapısı değişen meydanın yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda 1923-24 yıllarında Mimar Asım Kömürcüoğlu tarafından meydan yeniden düzenlenmiştir (Hasol, 2014). Bu yıllarda meydanı işgal eden yol ve dükkânlar kaldırılmıştır. Eliptik havuz, çift fiskeyeli havuz, çiçek tarhları meydana eklenmiştir. İşlevsel yönden ise meydan çok fonksiyonlu yapıda çalışmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. 1934 Cumhuriyet Bayramı’nda Beyazıt Meydanı.

1957 - Karayolu Kavşağına Dönüşüm

1950’lerden itibaren sanayileşmenin Marmara ve İstanbul genelinde geliştirilmesi, bu kapsamda kente yoğun göç dalgalarının başlaması İstanbul’da yeni mekânsal üretimleri ve buna bağlı olarak morfolojik değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Yoğunlaşan kentte artan trafiği rahatlatma ve kente modern bir görüntü kazandırma amacıyla ‘1957 İmar Hareketleri’ başlatılmıştır. İlerleyen zamanlarda ‘Menderes

Operasyonları’ olarak da anılacak olan bu müdahaleler ile kent trafiğini rahatlatacak yeni yolların, bulvarların açılması hedeflenmiştir. Dönemin şehircilik yaklaşımında kent içi trafiğinin rahatlatılması ve kente modern bir görünüm kazandıracak büyük bulvarların açılması kentsel mekânların biçimlenişinde belirleyici ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu imar hareketlerinden Beyazıt Meydanı da etkilenenmiş, Hasol (2014) bu değişimi şu şekilde ifade etmiştir; *“yeni düzenlemede meydanın ortasında bir oval-beyzi havuz yer alıyor ve bu havuz (Eski Harbiye Nazareti Kapısı) üniversite kapısı ile cami akslarının farklarından doğan çelişkiyi bir ölçüye kadar çözümlüyordu. 1957’de karayolu mühendislerinin yönetimi altında tarihi şehirde sayısız mimari abide yıkılıp yeni yollar açılırken Beyazıt Meydanı da tahrip edilerek, yol ve meydan seviyeleri değiştirilerek bir karayolu kavşağı haline sokuldu”*.

Yol ve meydan seviyeleri değiştirilerek karayolu kavşağına dönüştürülen meydanda ilk olarak Ordu Caddesinin genişletilmesi amacıyla tarihi Simkeşhane’nin ve Hasan Paşa Hanı’nın meydana bakan cepheleri ve kuzey bölümleri yıkılmıştır. Ardından Sedad H. Eldem’e hazırlatılan proje, belediye tarafından değiştirilerek 1957’de uygulanarak havuzlu meydan ortadan kaldırılmıştır.

İstanbul genelinde de Beyazıt Meydanı’nda da kent morfolojisini bütünüyle değişime götüren, var olan kent dokusunu yıkarak trafik akslarının belirleyici unsur olduğu yeni bir fiziksel oluşum yaşanmaktadır.

Şekil 12. Karayolu kavşağı haline gelen meydan, 1960’lar.

1958 Meydan Düzenlemesi

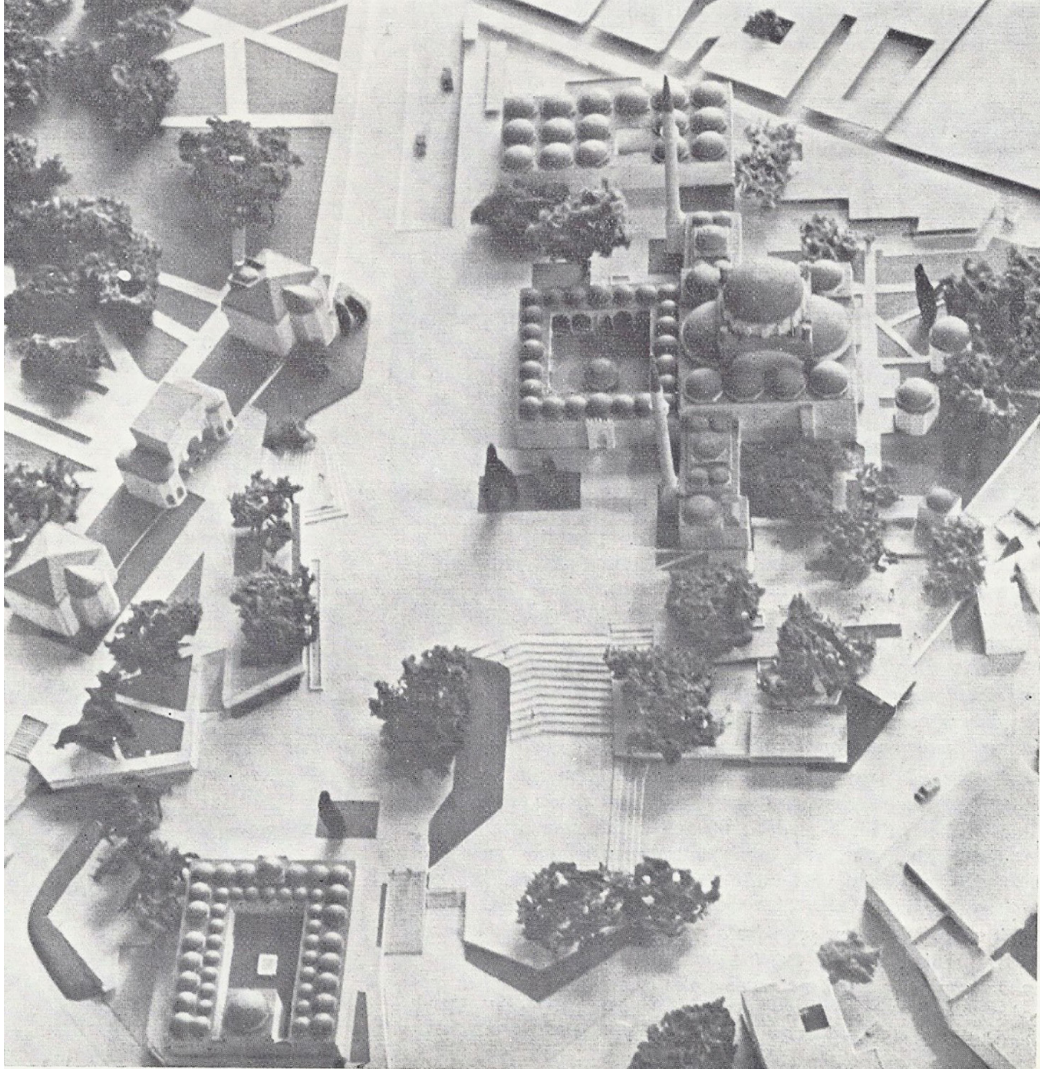
1957’de karayolu mühendisleri tarafından meydan kimliğinden koparılan ve tahrip edilen meydanın geldiği nokta kimsenin tahmin edemediği bir durumdadır. Beyazıt Meydanı’nın gerek işlev gerek fiziksel yönden ‘meydan’ özelliğini kaybetmesi sonrası alan, tahmin edilemeyen şekilde perişan bir vaziyette kalmıştır. Bu duruma çözüm olarak meydanın

yeniden düzenlenmesi ve imar hareketleriyle yeni morfolojik yapıda meydana gelen sorunların giderilmesi için tekrar düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Meydanın yeniden biçimlendirilmesi için Prof. Luigi Piccinato, Prof. Hans Högg ve Mimar Turgut Cansever’e projeler hazırlanmıştır.

Hazırlanan üç proje arasında Cansever’in projesinin uygulanmak üzere seçilmesiyle meydan karayolu kavşağı halinden çıkartılıp yaya bölgesine dönüştürülecek şekilde planlanmıştır.

Cansever’in projesinde meydana dair başlıca hedefleri; trafik kavşağına dönüşen meydanın yayalaştırılması, anıtsal yapıların öne çıkarılması, Beyazıt Camii ve üniversite yapılarının yön çelişkisinin düzenlenmesi, mekân tarifinin yapılması olarak sıralanabilir.

Şekil 13. Cansever’in önerisi (proje maketi).

Şekil 14. Havadan Beyazıt Meydan düzenlemeleri.

Bu doğrultuda, öncelikle 1866’daki değişimde meydana ortaya çıkan yön çelişmesini azaltmak için İstanbul Üniversitesi kapısının önüne bu çelişmeyi giderecek yönelimde merdivenler yapılmıştır (Şekil 13).

1957’deki karayolu mühendislerinin yönetimi altında yol seviyeleri değiştirilen ve tahrip edilen meydanın yeniden düzenlenmesi dönemin politik kırılmaları ve kentin biçimlenişinde söz sahibi olan aktörlerin değişimiyle yarıda kalmıştır. Öncelikle, İstanbul’da kent geneli için bir nazım planı olmadan düzenlemenin yapımına karşı çıkmış, ardından devam eden düzenleme çalışmaları 60’lardaki siyasi kırılmalar ve yerel yönetimlerdeki aktörlerin değişimiyle tamamlanamamıştır.

Bu nedenle üniversite kapısı önündeki platforma dikilmesi planlanan ağaçların dikilmesi mümkün olmamış, meydanın döşemesi için öngörülen tuğla döşeme ve mozaik granit parke yerine granit kaya bioklan malzeme kullanılmıştır.

Projede öngörülen eğim düzeni ise değiştirilmiştir. Meydanı süsleyecek çeşme, havuz, çiçek tarhları da inşa edilememiştir.

Projede eski Güllük’ün yerinde Ordu Caddesi ile cami çevresini ayıracak yapı gruplarının inşası öngörülmüş fakat projenin yarım kalmasıyla tamamlanamamıştır.

Cansever (1998), bu yapıların taşıyıcısının ve temelinin istinat duvarı niteliğindeki duvarlar olduğunu, bu yapıların inşası ile bu yapıların altında ve arkasında gizlenecek olduğunu belirtmiştir. Ancak, projenin tamamlanamamasından dolayı, elli yıl boyunca bu duvarlar görünür halde kalmıştır.

Meydanın önemli bir unsuru olan alt geçit de düzenlemede öngörülen fakat

tamamlanamayan noktalardan bir tanesidir. Alt geçit yıllarca çöplük alanı olarak atıl durumda işlevsiz bir halde kalmıştır.

Projede yalnızca Sahaflar Çarşısı girişinde büyük kestane ağacı altındaki açık kahve, cami çevresindeki ağaç altları meydanadaki kurtarılmış noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz Beyazıt Meydanı

Tamamlanamayan meydan düzenlemesinin ardından elli yıl boyunca 1958'deki proje önerisinden farklı olarak, bozulan kot çözümleriyle meydan üç farklı seviyeye bölünmüştür. Ordu Caddesi'nden olan giriş tarafı alt kot otopark işleviyle (Şekil 15), ikinci seviye meydanın ana kısmı olarak (Beyazıt Külliyesi ve Kapalıçarşı yönü) (Şekil 16), üst kot (Şekil 17) ise İstanbul Üniversite'sinin abidevi kapısının olduğu kısım olarak sürdürülmektedir.

Şekil 15. Alt kot, otopark, 2015.

Şekil 16. İkinci kot, ana kısım, 2015.

Şekil 17. En üst kot, 2015.

2015 yılında gündeme gelen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yürüttüğü Beyazıt Meydanı Kentsel Tasarım Projesi meydanın yeniden biçimlenişine neden olmuştur. Proje, 1958 yılındaki tamamlanamayan projenin tamamlanması niteliğinde olmayan yeni bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Meydanın morfolojik karakterini etkileyecek en önemli fark meydanın mekânsal dizilimdeki sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlardır.

Cansever'in projesinde meydana gelen anıtsal yapılar arasındaki mekânsal dizilimden kaynaklı uyumsuzluğun giderilmesi için İstanbul Üniversitesi kapısı önündeki merdivenlerin açısı meydanın karşısındaki diğer bir anıtsal yapı olan caminin açısı doğrultusunda yapılmış ve

meydandaki yön çelişkisi bir miktar azaltılmıştır. Bu sayede meydanın odak noktasının tek bir noktaya toplanmamasına çalışılmıştır. Güncel projede meydanda seyir terası olarak da yeniden tasarlanan merdivenlerin kapı aksında oluşu meydandaki mekânsal dizilimde yeniden bir uyumsuzluğa neden olmaktadır.

Proje kapsamında daha önce yapılması planlanan fakat yapılamayan alt geçidin tamamlanması, sert yüzey etkisinin fazlaca hissedildiği meydanda bitkisel tasarımın ele alınması ve eski projede dikilemeyen ağaçların aynı konumlarda olmasa da meydana bitkisel elemanların eklenmesi olumlu karşılanabilecek yaklaşımlardır. Düzenleme çalışmaları kapsamında mevcut durumda meydanın Ordu Caddesi'ne bakan en alt kotunu işgal eden otopark kullanımının kaldırılması olumlu sayılabilecek noktalardan biri olarak kabul edilebilir.

Şekil 18. 2015'deki Beyazıt Meydanı Kentsel Tasarım Projesi.

Proje sürecindeki en önemli nokta ise çalışmalar sırasında meydanın altında ortaya çıkan arkeolojik kalıntılardır. Yıkılan merdivenlerin ve meydanın altından çıkan Bizans döneminden kalan sarnıç, lahit ve Theodosius Sütunu kalıntıları meydanın geçmiş morfolojik yapısı hakkındaki araştırmalar için önem taşıyan bulgulardır (Şekil 19).

Şekil 19. Arkeolojik buluntular.

Sonuç

Beyazıt Meydanı'nın ve ülkemizdeki meydanların morfolojik yapısının dönemler içinde değişime uğradığı görülmüştür. Meydan morfolojisindeki bu değişimin ana etkenleri olarak kentsel mekânların kullanımları, toplumsal yapı, değişen ulaşım sistemleri, politik yaklaşımlar ve mekânı üreten aktörlerin değişimi gösterilebilir. Beyazıt Meydanı özelinde incelenen değişimde, Roma döneminde kent morfolojisinin politik ve simgesel odaklı bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda biçimlenen Roma forumu da simgesel unsurlar taşıyan, anıtsal ölçekli, keskin bir geometrik forma sahip, içe kapalı ve kontrollü kentsel bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşılık 15. ve 17. yüzyıl arasında meydanın Türk toplumunun kullanım alışkanlıkları kültüründe değişim gösterdiği ve yine 'meydan' işleviyle devam etmesine karşın farklı bir fiziksel dokuya büründüğü görülmektedir. Forumun içe kapalı, geometrik, anıtsal ve kontrollü mekân tanımının aksine net bir formu olmayan, insan ölçeğinde ve geçirgen bir kentsel mekân tipi görülmektedir.

17. yüzyıla kadarki fiziksel dokuda, 18. yüzyıldan itibaren değişimlerin başladığı görülmektedir. Bu değişimin arka planında mimarlık, şehircilik ve sanat gibi pek çok alanda da etkili olan batılılaşmanın etkisi olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda meydanlarda ve kent morfolojisinde kısmen yaşanan ölçek ve form değişimi, 19. yüzyılda daha belirgin hale gelmektedir. Beyazıt Meydanı için Bouvard'ın yaptığı proje önerisi uygulanmamış olsa da dönemin kent morfolojisini etkileyen şehircilik ve mimari yansımaları okuyabilmek adına önem taşımaktadır. Bouvard'ın önerisi uygulanmasa da, meydanın fiziksel yapısında ölçek değişimi, tanımlı formlar ve çeşitli kentsel öğelerin kullanımı ortaya çıkmıştır. Bu

dönemde meydanlarda bilinçli olarak bitkisel elemanların kullanımı görülmektedir.

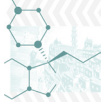
Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise alan, çağdaş bir ‘kent meydanı’ hedefiyle ele alınmıştır. Bu doğrultuda, meydanadaki yön çelişkisini azaltan, meydana daha tanımlı hale getiren çeşitli peyzaj elemanlarıyla yeniden düzenlenmiştir. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise İstanbul genelinde ve Beyazıt Meydanı’nda kent morfolojisini bütünüyle değişime götüren, var olan kent dokusunu yıkarak trafik akslarının belirleyici unsur olduğu yeni bir fiziksel oluşum yaşanmaktadır. Kente olan göç, nüfus artışı ve yoğunlaşan kent içi trafiğinin rahatlatılması kent morfolojisinin değişmesine neden olan etkenler arasında gösterilebilmektedir.

Daha sonraki dönemlerde ve yakın zamandaki duruma bakıldığında ise, kent morfolojisinde ve Beyazıt Meydanı’nın biçimlenişinde aktörlerin belirleyici olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır. 1958 düzenlemesinin yarım kalması, sonrasında günümüze kadar meydana dair herhangi bir düzenlemenin yapılamamış olması yakın dönemdeki mekânı üreten aktörlerden kaynaklı bir durum olarak görülmektedir.

2015 sonrası Beyazıt Meydanı için yapılan çalışmada alanın mekânsal diziliminde ve meydanın odak noktası olarak yöneliminde değişimler görülmektedir. Yine bu çalışmalarda alanın geçmiş dönemdeki morfolojik dokusuna dair bulunan arkeolojik kalıntılar bu tür çalışmalar için önem taşımaktadır. Meydanın değişen yapısını daha iyi okuyabilmemiz için bir şans olan buluntuların, meydanın bugünkü dokusu içinde korunarak sergilenmesi geçmiş morfolojik dokusuyla bağlantı kurulmasına olanak sağlayacak bir öneri olarak görülmektedir.

Kaynaklar

- Arel, A. (1975). Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 176 s.
- Cansever, T. (1998). İstanbul’u Anlamak. Timaş Yayınları, İstanbul
- Ceylan, B. (2004). Antik Dönem Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi:Antik kentlerde kent ve yapı etkileşimi. Erciyes Üniv. Mimarlık Fak.
- Conzen, M.P. (1978). “Analytical Approaches to urban landscape”, In Butzer, K. (ed.), Dimensions of Human Geography
- Erdoğan, E. (1996). Anadolu Avluları Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 547 s.
- Erginöz, M. (2012). İlkçağdan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi. Arion yayınevi, İstanbul
- Hasol, D. (2014). Kent Meydanlar. Beyazıt Meydanı Bugünkü Haline Nasıl Geldi? İTÜ Dergi. 9-36
- Önal, Ş. (1994). Functional and Physical Analysis of Squares - Public Meeting Spaces - in the Seljuk and Ottoman Cities in Türkiye, unpublished PhD Thesis, University of Nottingham, UK.
- Önder, S. Aklanoğlu, F. (2002). Kentsel Açık Mekân Olarak Meydanların İrdelenmesi. S.Ü.Ziraat Fakültesi Dergisi 16 (29) (2002) 96-106
- Tümer, G. (2007). Kentler ve Meydanlar.Mimarlık Dergisi.
- Whitehand, J.W.R. (1992). Recent Advances in Urban Morphology, Urban Studies 29, pp.619-636.

¹ Bu projelerin çoğu uygulanmamıştır fakat dönemin şehircilik yaklaşımını ve değişen kent morfolojisini okumak adına önem taşımaktadır.

² Ortada İstanbul Üniversitesi'nin abidevi kapısı, sağda Beyazıt Kulesi arkada ise eski sarayın yerine inşa edilen Harbiye Nezareti (bugünkü İstanbul Üniversitesi binası) görülmektedir.

³ 1 numaralı yapı: Beyazıt Camisi, 2 numaralı yapı: Belediye Sarayı, 3 ve 4 numaralı yapılar: Tarım ve Sanayi Müzesi ile Devlet Kütüphanesi